

SESOTHO PUO YA LAPENG: PAMPIRI YA I
SESOTHO HOME LANGUAGE: PAPER I

Nako: Dihora tse 3

Matshwao: 100

DITAELO HO MOHLAHLOBUWA

1. Pampiri ena e na le maqephe a 12. Etsa bonnete ba hore a felletse pampiring ya hao.
 2. Pampiri ena e arotswe ka dikarolo tse **NNE**, e leng:

KAROLO YA A: TEKOKUTLWISISO	MATSHWAO: 25
KAROLO YA B: KAKARETSO/KGUTSUFATSO	MATSHWAO: 10
KAROLO YA C: DITHOTHOKISO	MATSHWAO: 30
KAROLO YA D: THUTAPUO LE TSHEBEDISO YA PUO	MATSHWAO: 35
 3. Araba dipotso tsohle.
 4. Nomora dikarabo tsa hao jwaloka ha dipotso di nomorilwe pampiring ya dipotso.
 5. Qala karolo e **NNGWE** le e **NNGWE** leqepheng le **LETJHA**.
 6. Ngola ka mongolo o makgethe o balehang.
 7. Tsepamisa maikutlo haholo popong ya dipolelo tse nepahetseng.
-

KAROLO YA A TEKOKUTLWISISO**POTSO YA 1****TEMA YA A**

Bala ditaba tsena o nto araba dipotso tse latelang.

Tshenyo ya thepa mosebetsing

Ba bang ba rona re kile ra senya thepa ya beng ba rona mosebetsing, o a tshoha mme o tshabe hore e se ke ya ba o feletswe ke mosebetsi. Nna nkile ka qhala teye hodima *keyboard* ya *newsroom* ha ke sa le mohasi e motjha seteisheneng sa radiyo sa yunivesithi eo ke neng ke kena ho yona. Ke ile ka bolella motsamaisi wa seteishene, ke ne ke dumela hore ke tlo lelekwa. Ha ke a lelekwa mme *keyboard* e ntjha e ile ya hokelwa ntle le tefello hobane ke ne ke le moithaopi ya sa fumaneng moputso. Hona ebile phoso, ke utlwetswe bohloko. Feela ha ke ne ke ba sebeletsa, dintho di ka be di fapane.

Ho ne ho tla shejwa molao, wa ho ya ka karolo ya 34 ya Molawana wa Motheo wa Maemo a tshebetso (*Basic Conditions of Employment Act*). Khampani e ka hula tjehelete e itseng moputsong wa mosebeletsi haeba a sentse thepa empa feela haeba bothata bo hlahile ka nako ya mosebetsi ebile e le phoso ya mosebeletsi. Ha re re o qhala teye hodima *keyboard* mme khamphani e hlakisitse hore e lebelletse eng ho tswa ho basebetsi ka disebediswa le polokeho ka kakaretso, khamphani e ka lebella hore o lefe.

Molao ona o hlalosa le hore hona ho ka lebellwa ha feela khamphani e latetse metjha e nepahetseng mme e file mosebeletsi monyetla wa ho hlalosa hore hobaneng a sa tshwanela ho hulelwa tjehelete. Ha sena se se se thehilwe, molao o re tjehelete ya molato ha e a tshwanela ho feta tjehelete ya nnete ya tshenyo. (Jwale, o kope ho bona bopaki ba ditshenyehelo, mme tjehelete e hulwang moputsong wa mosebeletsi ha e a tshwanela ho feta 25% ya moputso wa hae.)

Leqwetha, David Akani Sithole o re ho ya ka mabaka a fapaneng hore tjehelete ya tshenyehelo e tla tswa ho mosebeletsi kapa tjhe. Ntho ya bohlokwa ke hore thepa e senyehile ka maikemisetso kapa ka ho se tsotelle. Haeba o senya thepa ya khamphani e se ka maikemisetso kapa o ne o sa etsa bohlaswa o tla tshwarelwa.

Maamong ana o ka nna wa feta ditekong tsa kgalemo o sa fumanwe o le molato. Tshenyo e mpe ya thepa ya ho se tsotelle e ka etsa hore khamphani e o leleke, leha e le lekgetlo la pele. David o re ditaba tsohle di lokela ho tsepama. Ho bonolo hore o bone kotsi, feela ketso ya ho se tsotelle e thata. Molaodi wa mekitlane Nokwazi Motlafi (*Account manager*), o ne a fuwe lepothopo ya mosebetsing, o ile a tshwanela ho e lefa kamora hore e utsuwe. O ile a lebala ho beha lepothopo ka butung ya koloi, a e beha setulong se ka morao.

Mashodu a ile a tjhwatla fesetere a utswa lepothopo. O bile bohlaswa ka ho beha lepothopo setulong. Maamong ana e bile ho se tsotelle le ho hloleha ho hlokomela thepa eo khamphani e mo tshepetseng yona. Haeba o senya thepa ka boomo kapa ka ho se tsotelle, khamphani ya hao e ka o kgalemela mme ya sebedisa kotlo e o tshwanetseng. Molwanedi kakaretso wa *South African Domestic Service and Allied Workers Union*, Myrtle Witbooi o re 'Ha o sa senye thepa ka boomo, o ke ke wa lebellwa hore o e lefelle'.

- 1.1 O nahana hore e ka ba tshitiso e jwang ha e mong wa basebeletsi a ka senya thepa ya mosebetsing? (2)
- 1.2 Ke nako efe eo khamphani e lokelang ho totobatsa melao ya tshwaro ya thepa mosebetsing? Hlalosa ntlhakemo ya hao. (2)
- 1.3 Ho ya ka wena o bona tshebediso ya dipuo tse fapaneng e ka ba le thuso e jwang melaong ya khamphani? (2)
- 1.4 Ke metjha efe eo o ka e latelang ha o sentse thepa ya mosebetsing ka phoso? (2)
- 1.5 Mongodi o re ke hobaneng a sa ka a lelekwa ha a ne a sentse *keyboard*? (1)
- 1.6 Mongodi o bolelang ka mantswa aa? 'Feela ha ke ne ke ba sebeletsa, dintho di ka be di fapane.' (2)
- 1.7 Na Nokwazi o ne a na le monyetla wa ho ipuella ha lepothopo e utswitswe? Tshehetsa karabo ya hao. (2)
- 1.8 Ke maemong a jwang a mosebetsi a ka etsang hore khamphani e tshwarele ya sentseng thepa ya mosebetsing? (2)
- 1.9 Mosebetsi wa Nokwazi Motlafu ke ofe? (1)
- 1.10 Ha o ne o le Ramosebetsi o ne o tla etsa jwang ha moithaopi a sentse thepa? (2)

TEMA YA B

Bala ditaba tsena o bohe le setshwantsho sena ebe o araba dipotso tse latelang.

Basebetsi ba lapeng

Ho na le diphephetso tseo basebetsi ba lapeng ba kopanang le tsona mosebetsing tse kang; moputso o tlase, dihora tsa tshebetso tse ngata, ho hloka puseletso bakeng sa dikotsi tse mpe mosebetsing, le ho hloka tshireletso. Ramosebetsi o lokela ho ela tlhoko ha a hira mosebeletsi wa lapeng. Ntlha ya bohlokwa ke hore yena o tla kgona ho ntlafatsa mosebetsi wa hae, hobane ho na le mosebeletsi ya mo hlokomellang ntlo le bana lapeng. Mosebeletsi eo ke tshiya ya moruo wa hae.

[E qotsitswe ho tswa ho <google.co.za/research?>]

- 1.11 O nahana hore ke phephetso efe e kotsi haholo ho mosebeletsi wa lapeng? Tshehetsa karabo ya hao. (2)
- 1.12 Hlalosa se bolelwang ke mongodi ha a re 'mosebeletsi eo ke tshiya ya moruo wa ramosebetsi.' (2)
- 1.13 Ka ntlha e le nngwe hlalosa kamano e teng ho tema ya A le ya B. (2)
- 1.14 Tharollo ya diphephetso tsohle tsa basebetsi ba malapeng e ka ba efe? (1)

25 matshwao

KAROLO YA B KGUTSUFATSO/KAKARETSO**POTSO YA 2**

Bala ditaba tsa tema e latelang ebe o dikgutsufatsa ka seratswana se momahaneng, se bontshang dintlha tse **SUPILENG** tsa sehlooho, tse buang ka polokeho ha o palamisa ngwana koloing.

ELAHLOKO

O lebeleletswe ho etsa tse latelang:

1. Kgutsufatsa ditaba tsa tema ena ka mantswe a 80–90.
2. Ngola ka seratswana se momahaneng, se totobatsang dintlha **tse supileng** tse jereng mohopolo wa sehlooho.
3. Bontsha palo ya mantswe ao o a sebedisitseng qetellong ya kgutsufatso ya hao.

TEMA YA C**Polokeho ha o palamisa ngwana koloing**

O tshwanela ho itlhophisa le ho etsa bonnete ba hore bohle le bolokehile pele koloi e duma, ha o nka leeto. Dikotsi di ngata haholo mebileng ya naha ya rona, empa mokganni kamehla o lokela ho hlokomela dintlha tsa bohlokwa. Ha ho bonolo ho kena leetong le bana, Le ha e le ntho e kgathatsang, ho bohlokwa hore o hlokomele bana ka botlalo, latela maele ana a polokeho ho nnetefatsa hore le bolokehile ebile le thabile.

Lebanta le a pholosa, nnetefatsa hore bapalami ba itlama ka mabanta a koloing, hoo ho pholosi tse ba bangata.

Hlompha melao ya tsela ho latela K53, siya sebaka se bolokehileng pakeng tsa hao le koloi e ka pela hao, tsamaisa koloi ka lebelo le dumeletsweng, e ba mohlala baneng ba hao. Ha o kganna ka lebelo le hodimo, o kganna bohlaswa mme o tsamaya le bana ba baholwanyane, ba ka kganna jwalo le bona ka kgopolo ya hore tsela eo o kgannang ka yona e nepahetse, ebe ba baka dikotsi mebileng. Hlokomela koloi ya hao ka hore e be maemong a matle mme e hlahlojwe ho latela nako eo e e behetsweng ho qoba dikotsi tse sa hlokalaleng.

O se fellwe ke mafura ha o tsamaya leetong la hao, hobane ditsotsi di ka nka monyetla, yaba o welwa ke koduwa. Dula o behile peterole leihlo, ke ntlha ya bohlokwa eo bakganni ba lokelang ho e hopola. Ditulo tsa bana tsa dikoloi di bohlokwa, ka la 1 Motshehanong 2015 ho bile le molao o motjha wa hore ke tlolo ya molao hore ngwana ya tlasa dilemo tse tharo a kene koloing ntle le ho tlamellwa setulong se phethahetseng. Haeba ngwana wa hao o boima ba 9kg kapa ka tlase ho moo, o lokela ho dula setulong se shebang pele empa se ka morao, ha ngwana a le dilemo di 13 ho ya hodimo a ka dula setulong se ka pele se pela mokganni.

Molaetsa wa hae selemong se setjha, mmuelli wa *Johannesburg Metro Police Department*, Wayne Minnaar, o itse polokeho mebileng e bohlokwa haholo ho fokotsa palo ya dikotsi le mafu mebileng ya rona. Ho molemong wa bakganni bohle ho dula ba fadimehile ka dinako tsohle.

[E qotsitswe le ho hlophiswa botjha ho tswa ho *BONA*, Phupjane 2022]

10 matshwao

KAROLO YA C DITHOTHOKISO

Karolong ena o fuwe dithothokiso tse 3, tse 2 tsa tsona ke tseo o ithutileng tsona ha e nngwe ya tsona e le e so bonwe, di arabe kaofela.

POTSO YA 3

Potsong ena o fuwe dithothokiso tse 2 tseo o ithutileng tsona.

TEMA YA D

3.1 Bala qotso ena ka hloko o nto araba dipotso tse latelang.

KA PENE LETSOHONG

- 1 Ka hanong leha ke itholetse ho feta lefatshe,
- 2 Ke sa ahlamise molomo ho ipuella,
- 3 Eka ke Morena pela Bafilista,
- 4 Ha se hore nna ha ke na maikutlo.

- 5 Ka la ka leleme ha ke sa re letho,
- 6 Ha ke iketse ho bua lolololo ke ho tinnwe,
- 7 Empa ka pene letsohong lena la ka,
- 8 Nka o tsholela masaakokometse wa makala.

- 9 Ka pene letsohong nka o qaqisetsa,
- 10 Ka o hlaloesetsa ka bophara a ka maikutlo,
- 11 Wa ba wa tseba ha ke thabile pelo e tlola,
- 12 Wa ntlhokomela le ha molomo ke o kwetse tsi!

- 13 Ka pene letsohong nka o bontsha,
- 14 Ka o supisa ha ke hlomohile ke amehile,
- 15 Wa ba wa dumela hore ke sisinyehile pelo,
- 16 Wa bona leha ke sa lle hore ke utlwile bohloko,

- 3.1.1 Qolla mantswa a mabedi temanathothokisong ya 3 a bontshang phetapheto ya moelelo. (2)
- 3.1.2 Bolela bohlokwa ba sebetse se sebedisitsweng molathothokisong wa 10. (2)
- 3.1.3 Bolela mofuta wa karaburetso e molathothokisong wa 16 o be o hlalose hore e sebedisitswe ka sepheo sefe? (3)

TEMA YA E**3.2 Bala qotso ena ka hloko e be o araba dipotso tse latelang.****MAJAKANE – T. Leballo**

- 1 Bonang moaparo botle paka kgotso,
- 2 Bonang moaparo botle paka lerato,
- 3 Bonang seema ha ba hlaha ka makgalo,
- 4 Ba le rosari melaleng paka tumelo,
- 5 Ba le difapano mahetleng paka toka.

- 6 Majakane ha se ho nyefola,
- 7 Ba bolela ha ba pholositswe ba kganya,
- 8 Ba bolela ba bang e le bahetene ba tala,
- 9 Dihele di ahlame di ba letetse,
- 10 Mollo wa sebafole o tuka o ba emetse.

- 11 Majakane ha se ho makatsa,
- 12 A tshaba lefu ho feta bahetene
- 13 A tshosa bahetene ka mollo wa dihele,
- 14 A tshosa makwala ka bohloko ba dihele,
- 15 Radifereko le ho mmona ba eso mmone.

- 16 Qabang ke tsa eng lapeng la majakane,
- 17 Dillo ke tsa eng lapeng la barapedi,
- 18 Mofuthu le lerato di epetswe kae?
- 19 Kutlwano le tshepano di nyametse kae?
- 20 Lapeng ha ho se ho phelwa ka lemina?

- 3.2.1 Ke bonono bofe bo sebedisitsweng melathothokisong ya 18–19? (1)
- 3.2.2 Tshohla tomatso e bontshitsweng thothokisong ena. (2)
- 3.2.3 Bolela hore melathothokiso ya 8–10 e hlalosa sehalo se jwang sa sethothokisi. (1)
- 3.2.4 Enjabamente e sebedisitsweng molathothokisong wa 12 e sebedisitswe ka sepheo sefe? (2)
- 3.2.5 Bolela bohlokwa ba phetapheto e sebedisitsweseng molathothokisong wa 13–14. (2)

[15]

POTSO YA 4

Thothokiso e so bonwe, moithuti o tlameha ho araba potso ena.

Bala qotso ena ka hloko e be o araba dipotso tse latelang.

TEMA YA F**KE TLA KGOTSOFALA – T. Lekitlane**

1	Phelong bona ba ena mehla,
2	Mehla e hlaha, mehla e lonya,
3	Ha nka bona batjha ba hatela pele,
4	Ke tla kgotsofala ke re le moyeng.
5	Batjha moloko wa ka moso,
6	Ha ba nka tsela tse ntjha,
7	Ba neha tsa Rakgeloso mekokotlo,
8	Nna mona lefatsheng ke tla kgotsofala.
9	Kamoso ha nka utlwa ho buuwa,
10	Ho thwe batjha bana ke bane,
11	Ba se ba eteletse pele naha,
12	Ruri ke tla thaba ke be ke kgotsofale.

4.1	Thothokiso ee ke ya mofuta ofe?	(1)
4.2	Sethothokisi se sebedisitse sejura e temanathothokisong ya 1 ka sepheo sefe?	(2)
4.3	Temanathothokiso ya 3 e hlalosa sehalo se jwang sa sethothokisi? Tshehetsa karabo ya hao.	(2)
4.4	Bohlokwa ba phetapheto ya mantswe moleng wa 1 le wa 2 ke bofe?	(2)
4.5	Ke bonono bofe bo molathothokisong wa 11? Fana ka molemo wa bona moleng oo.	(3)
4.6	Akaretsa molaetsa wa thothokiso ena ka ntlha e le nngwe.	(2)
4.7	Mongodi o sebedisitse sebetsa sefe molathothokisong wa 1?	(1)
4.8	Mongodi o phetile mantswe a reng 'ke tla kgotsofala' ka sepheo sefe?	(2)

[15]

30 matshwao

KAROLO YA D THUTAPUO LE TSHEBEDISO YA PUO**POTSO YA 5****TEMA YA G**

Boha le ho bala papatso e latelang o nto araba dipotso.

PAPATSO

BANKA KA SELEFOUNU

o phelelise ditiro tsa hao

Selefounu ya hao e dula e le matsohong a hao, jwale hobaneng o sa e sebedisetse ditshebetso tsa banka kamehla? Tshebetso ena eo o kgonang ho iketsetsa yona e o dumella ho sebedisa banka kae kapa kae, jwang kapa jwang, le neng kapa neng, ebile e o fa le monyetla wa ho laola tjelele ya hao. E o bolokela le nako ya ho ya bankeng. Ke tsena ditshebetso tseo o ka di etsang founung ya hao:

- ➔ O ka tlosa tjelele akhaontong e nngwe ho ya ho e nngwe
- 👤 O ka patala batho.
- 📄 O ka sheba tjelele eo o nang le yona.
- ⚡ O ka reka motlakase.

TSEBA KA WALLETWISE O ATLEHE

Tseba ka *WalletWise* o ntlafatse polokeho ya tshebediso ya banka ka selefounu ka dintlha tse latelang:

- 📶 Qoba ho sebedisa *Wi-Fi* ya setjhaba ha o sebedisa banka.
- 📱 Se boloke dintlha tsa sephiri tsa banka tsa ho kena inthaneteng founung.
- 🔒 Netefatsa hore o tswile inthaneteng ha o qeta ho etsa ditshebetso.

E BA MOHLODI YA LATELANG!

Ho ka ba jwang ha o ka hapa boingodiso ba selemo ba makasine ya thatohatsi ya hao? Tobetsa *120*778887# ho ba monyetleng wa ho hapa boingodiso bo 1 ho e 10 ya BONA!

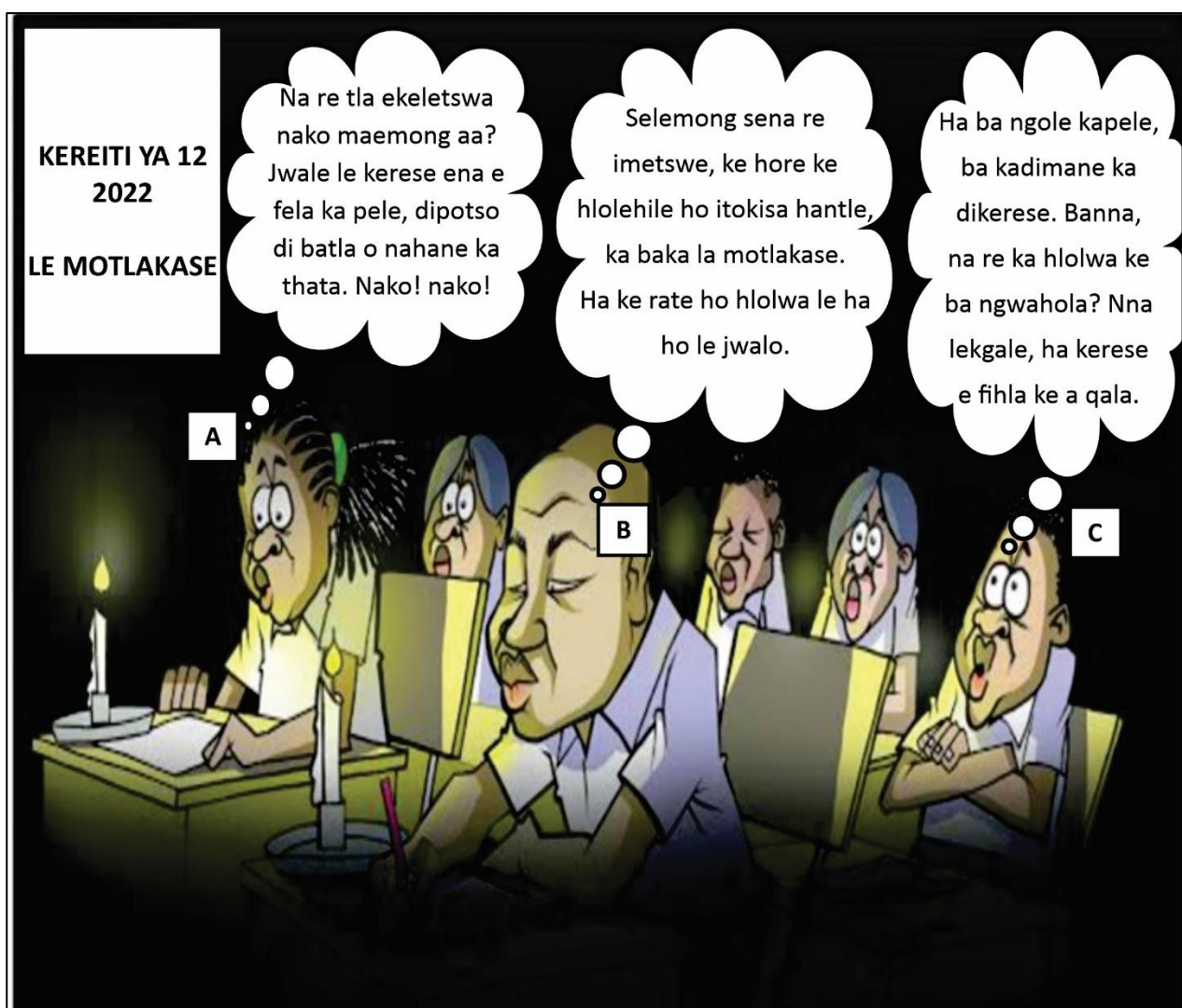
 Standard Bank

[Eqotsitswe le ho lokiswa botjha ho tswa ho BONA, Phato 2017]

- 5.1 Bohlokwa ba mengolo le mebala e fapaneng e papatsong ee ke bofe? (2)
- 5.2 Na Standard Bank e tla fihlela sepheo sa yona ka papatso ee? (2)
- 5.3 Hlalosa mokgwa wa boingodiso ha o kenela tlhodisano papatsong ena. (1)
- 5.4 Hlalosa leeme le teng papatsong ena. (2)
- 5.5 Sepheo sa mmapatsi ka ho hlahisa kgarebe e tshwereng founu ke sefe papatsong ee? (2)

TEMA YA H

Bala le ho sekaseka khathunu ena ebe o araba dipotso.

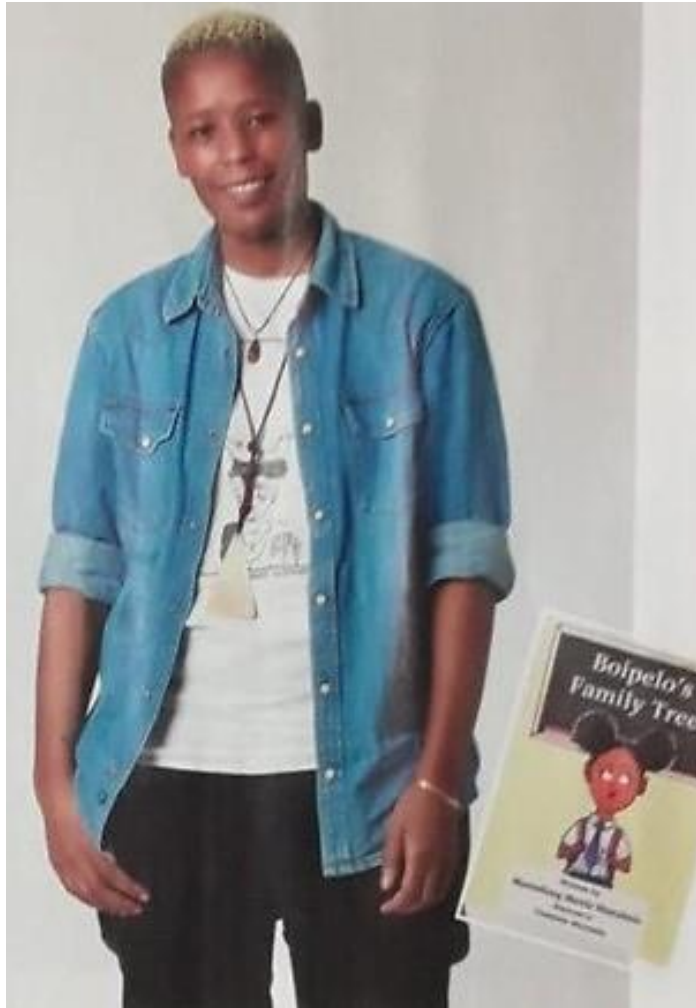
[E qotsitswe le ho lokiswa ho tswa ho <google.co.za/research?>]

- 5.6 Na ho kgaoha ha motlakase ho ka ama sephetho sa baithuti? Tshehetsa karabo ya hao. (2)
- 5.7 Letshwao la potso maikutlong a moithuti ya nomorilweng C le sebedisitswe ka sepheo sefe? (2)

- 5.8 Ke eng se sa kgolweheng se etsahalang setshwantshong see? (2)
- 5.9 Ho ya ka wena sehlooho sa ditaba se reng 'Kereiti ya 12 2022 le motlakase' se dumellana le diketsahalo tsa khathunu ee? Tshehetsa ntlhakemo ya hao. (2)

TEMA YA I

Bala qotso ena o arabe dipotso tse latelang.

Mantedieng Mamabolo o dula Johannesburg, ke mongodi ya phatlaladitseng buka ya bana e bitswang *Boipelong's Family Tree*. O ngotse pale ya ngwanana wa Mosotho ya hodiswang ke bahlokomedi ba baratani ba bong bo tshwanang, o ne a batla ho ngola buka eo a ka e ballang bana ba hae ka le leng. O entse qeto ya ho iphatlalatsa hobane a ne a sa rate hore mosebetsi wa hae o henahenwe ke batho. O entse phaello ka dibuka tse 200 feela, yaba ho qaleha diphephetso tsa bareki.

[E qotsitswe le ho hlophiswa botjha ho tswa ho *BONA*, Tlhakubele 2020]

- 5.10 Lentswe lee 'hobane' le polelong e moleng wa 4 le sebedisitswe ka sepheo sefe polelong eo? (2)
- 5.11 Bohlokwa ba setshwantsho sa motho se beuweng ditabeng tsee ke bofe? (1)

5.12 Ke lentswe lefe le tlohetsweng polelong e latelang? Fana ka lebaka la tloheloe.

'O ne a batla ho ngola buka eo a ka e ballang bana ba hae ka le leng' (2)

Lekola tataiso ena ya bukantswe o nto araba dipotso tse latelang

Ruta(rut-a), Leetsi: ho fa motho tsebo eo a se nang yona, ho eketsa tsebo ya motho e mong.

Leetsehi(-eh); ruteha

Leetsetsi(-ets); rutela

5.13 Mantswe a ka masakaneng meleng e mmedi e qetelang a bitswang? (1)

5.14 Sebedisa lentswe 'ruta' e le leetsani polelong ya hao. (2)
[25]

POTSO YA 6

TEMA YA J

Bala qotso ena ka hloko, ebe o lokisa diphoso tsa puo, mongolo le mopeleto tseo o di fumanang ka hara yona.

Afrika borwa ruri ke motswako waditso le dipuo tseo oka di ketekang le ho ditsiba ha bonolo jwaloka bahahlaudi. Batlisisa ka nalane ya toropo ya heno yalehae le lefa ka ho lekola haeba e nale mokgatlo o fanang ka maeto le mehwa nto tulong ya heno. Ka nnete, ke eng se ka tlisang tloheloe le botjhaba mmoho ntle le dijo, leka dijo tsa ditjhaba tseding.

[E qotsitswe le ho hlophiswa botjha ho tswa ho BONA, Tlhakubele 2020]

[10]

35 matshwao

Matshwao ohle: 100